

KÜTID, KARJUSED, KRIITIKUD

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Maarja Kangro (kirjanik ja tõlkija)

Hasso Krull (kirjanik ja tõlkija)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Aro Velmet (Lõuna-California Ülikool)

Tallinna Ülikool

Richard David Precht

KÜTID, KARJUSED, KRIITIKUD
DIGIÜHISKONNA UTOOPIA

Saksa keelest tõlkinud Katrin Kaugver

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2019

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum
Richard David Precht
Kütid, karjused, kriitikud
Digühiskonna utopia

Originaali tiitel:
Richard David Precht
Jäger, Hirten, Kritiker
Eine Utopie für die digitale Gesellschaft
München: Goldmann Verlag 2018

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Keeletoimetaja Sirje Laidre
Kujundaja ja küljendaja Sirje Ratsõ
Sarja makett: Rakett

Copyright © 2018 by Wilhelm Goldmann Verlag,
a division of Verlagsgruppe Random House GmbH,
München, Germany
Autoriõigus (tõlge): Katrin Kaugver, 2019
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2019

ISSN 1736-9398
ISBN 978-9985-58-871-0

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

Esimene kontakt..... 7

REVOLUTSIOON

Meile nii tuttava saavutusühiskonna lõpp
Murrangud 17

Me paigutame Titanicul lamamistoole ümber
Üle jõu käiv ülesanne..... 44

Palo Alto kapitalism valitseb maailma
Düstopia 64

Minevik ei sure kunagi
Retroopia..... 90

UTOOPIA

Masinad töötavad – töölisel laulavad
Palgatöötaja maailm 111

Elada vabana
Põhisissetulek ja inimesepilt..... 137

Häid mõtteid päevaks
Uudishimu, motivatsioon, mõtestatus ja õnn 163

Hoolealuse elu	
Ettenägematuse võlu	188
Plaanide asemel lood	
Poliitika tagasitulek	216
Inimlikkuse tagamise reeglid	
Halbadest ja headest äridest	236
Teistsugune ühiskond	
Hüvastijätt monetotseeniga	259
ÖISED MÕTTED	
Meie ja teised	
Digiteerimine tabab kogu maailma	283
Kirjandussoovitused	289
Tänuõnad	295
Märkused	296

ESIMENE KONTAKT

„Tuleviku majandus toimib pisut teisiti. Vaadake, 24. sajandil ei ole raha. Rikkuse tagaajamine ei ole enam meie elu liikumapanev jõud. Me teeme tööd, et iseend – ja kogu ülejäänud inimkonda – paremaks muuta.“¹

Sellest on nüüd üle 20 aasta, kui kosmoselaeva USS Enterprise komandör kapten Jean-Luc Picard andis tulevikust, aastast 2373, prognoosi selle kohta, mis inimkonda ees ootab: rahata ja palgatöota ühiskond! Nimelt on 24. sajandil täiesti mõeldamatu, et materiaalne tasu motiveerib meid midagi iseenda ja ühiskonna heaks ära tegema – mis aastal 1996 oli veel inimkonna tavapärase argipäev.

See, mille „Star Trek: First Contact“ („Star Trek: Esimene kontakt“) tuleviku kujul meie silme ette manab, ei ole pelk ulme. See on inimkonna ammune unistus, sellest on unistatud alates kapitalismi ja palgatöö koidikust 16.–17. sajandil. Juba inglise härrasmehe Thomas More'i, kalaabria munga Tommaso Campanella ja tehnikast vaimustunud lordkantsleri Francis Baconi utopiad ei tunnista raha ega tasu kullas. 19. sajandi varasotsialistid unistasid ajast, mil masinad töötavad ja töölised laulavad – milleni jõutakse tänu tarkadele automaatidele. „Õige eesmärk oleks üritada ühiskond ümber ehitada niisugustel alustel, et vaesus oleks võimatu,“^{2*} annab Oscar Wilde 20. sajandile ülesandena

* Siin ja edaspidi Wilde'i (1891) tsitaatide tõlge Krista Kaer. – *Tlk.*

teele kaasa. Unistatakse palgatöö lõpust tänu „automatiseerimisele“. Sest üksnes vaba aeg võimaldavat inimesel end täiustada. See, kelle käed on vabad, võib lõpuks ometi järgida seda, mis on elus kõige olulisem: oma individuaalsust!

Veelgi kuulsam on esialgne pilt, mille visandasid Karl Marx ja Friedrich Engels. Joobnuna oma ideedest, oma veel noorest sõprusest ja rikkalikust heast veinist, defineerivad nad 1845. aastal Brüsselis eksiilis olles esimest korda, mis on „kommunism“: see on ühiskond, mis võimaldab mul „teha täna üht, homme teist, hommikul käia jahil, pärastlõunal püüda kala, õhtul tegeleda karjakasvatusega, pärast sööki kriitikat teha, just nii nagu mul parasjagu tuju juhtub olema, hakkamata kunagi kütiks, kalameheks, karjuseks või kriitikuks“.³ „Klassideta ühiskond“ loob „totaalse inimese“, unistavad mõlemad noored mehed. Ja ühiskondlikust tööst saab „vaba tegevus“.

Kommunism kui individualism, oma isikliku teadvuse arendamine, südamlük hoolitsus ja tõeline vastutus? Kui kaugel on Marxi ja Engelsi utoopia stalinistliku riigikapitalismi moonutistest! Kui kaua on see juba pantvangis hoidnud sõna „kommunism“ ja asendanud unistuse „totaalsest inimesest“ totalitaarse süsteemiga! Ja kui sillerdavad ja ajastust sõltuvad olid värvid, millega inimesed ühele tõeliselt vabale ühiskonnale sobivaid eksterjööre maalisid: dominikaani munga Campanella päikesekultusele pühendunud kodanike valged rõivad Päikeseriigis; Oscar Wilde'i sametkuue-dändism; möödunud feodaalajastu lamburiromantika, millest Marx ja Engels vabrikukorstnaid vaadates

unistasid. Ja mõnikord on selleks eksterjööriks steriilne kosmoselaev, vähimagi roheluseta, fantaasiast hüljatud nagu kapten Picardi tuumavarjend.

Täna, aastal 2018, seisame epohhide vahetumise ees. Esimest korda inimkonna ajaloos võiks kauaigatsetud „automatiseerimine“ võimaldada nüüd täisväärtuslikku elu ilma palgatööta. Vana töömaailm oma tihtipeale üsna ühe-ülbalisi teenuseid osutavate elukutsetega, milleks kool meid ikka veel välja õpetab, on murenemas; nii läks 20. sajandi teisel poolel ka raskete kehaliste töödega kaevandustes ja terasetöötlemisel. See, mis ahvatleb, on elu inimese enda poolt valitud tegevustes, kus pole võõrandumist, piiranguid ega üksluisust. Aga kuidas täpsemalt hakkavad tuleviku karjused, kütid ja kriitikud elama? Kes kannab hoolt selle eest, et muinasjutulised kasumid, mille nad on teeninud tänu sotsiaalmaksuvabadele automaatidele, jäävad nende endi kätte? Kes toetab nende andeid ja nende uudishimu iseseisva elu vastu? Ja milliste värvidega maalime tuleviku elamisväärsed ruume?

Paljudele inimestele Euroopas, eriti Saksamaal, paistab kujutlus säärasest elamisväärses tulevikust veider. Kas ei ole meie kultuur, meie tsivilisatsioon sügavaimas kriisis? Kliimamuutused kuivatavad kõrbeks Aafrika stepid. Alatas iseenda läbipõlemise pärast muretsedes ei märka me planeedi *burn-out*'i kõrvetavas päikeses. Veetase meredes tõuseb, nad ujutavad viljaka maa üle ja neelavad alla terved atollid. Elanikkonna tormiline juurdekasv tekitab megalinnu ja prügimägesid, kõrgeid kui pilvelõhkujad.

Pögenikejõed suubuvad Vahemerre ja õõnestavad murenevaid sadamakaisid vallil, mis kaitseb Euroopat vaesuse eest, kuni see vall ühel heal päeval kokku variseb. Looma- ja taimeriik sureb välja, ellu jääb vaid see, kes on kuidagi kasulik või loomaaia jaoks piisavalt kentsakas. Võitluses selliste ressursside pärast nagu nafta, liitium, koobalt, tantaliit, haruldased muldmetallid ja joogivesi möllavad kaubandussõjad, varjates end ususõdade või humanitaarsekkumiste maski taha. Fossiilse energia ajastu suurvõimud ajavad end viimast korda tagajalgadele, saateks Donald Trumpi sugused maailmalõpunähud, ja lõhuvad maailma kildudeks, selmet see terveks teha – on see ideaalne pinnas utoopiale iseene määratud elust? Murranguline aeg? Või pigem viimnepäev?

Olukord on häiriv. Sellal kui tehnika ja käibe entusiasmid on vaimustunud sellest, kui „lummas“ saab olema saabuv revolutsioon, jääb enamikul läänemaailma inimestest vajaka usust. „Sõnad „tulevik ja kapitalism“, kui need ühe hingetõmbega välja öelda, kõlavad võõralt, nagu ei kuuluks nad kokku,“ kirjutab kirjanik Ingo Schulze juba kümme aastat tagasi. Me ei unista enam kolooniatest Marsil ja Kuul ega hiigellinnadest vee all, nagu kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel. Lääne ühiskonnad on sidunud end olevikuga ja „samamoodi edasi“-kursiga, aga mitte paljutöötava arenguga tulevikus. Ent samal ajal kui poliitikud kõikjal Euroopas mähivad oma valijaid sellistesse ilusatesse sõnadesse nagu „ühine“, „usaldusväärne“ ja „meil läheb hästi“, pöörab tehnika maa pahupidi ja lööb kogu inimeste elukorralduse uppi. Ühiskonna elu muutvad „automaadid“,

millest nii kaua on unistatud, on nüüd kohal: võrgustatud arvutid ja robotid, mis toituvad andmetest, mille hulk ületab inimese kujutlusvõime piiri, ning üha iseseisvamalt tegutsev tehisintellekt. Need on „samamoodi edasi“-kursi otsene vastand.

Ent kes visandaks pildid tollest uuest ühiskonnast? Kes jagaks näpunäiteid, mida ja kuidas kujundada? Kas jätame tuleviku väga lühiajaliselt ette mõtleivate kasumioptimeerijate, nagu Google, Amazon, Facebook ja Apple kätte? Või Saksa liberaalide kergeusklikele kaasajooksikutele: „Digi-teerimine *first* – kahtlused *second*“? Kas võtame kuulda apokalüptikuid, kes ennustavad masinate diktatuuri; maailmalõpuprohveteid, kes on optimistlike tulevikutõlgenduste ülekaalukuse USA-s juba ammu kahtluse alla seadnud? Või ökopessimiste, kelle silmis on meie planeet niikuinii hukule määratud, sest kõige jaoks on juba ammu liiga hilja?

Utopia ja resignatsioon, inimkonna paljutootav tulevik ja tema mandumine seisavad tänapäeval taas sama lähetikku nagu hiliskeskajal. Ühed ootasid Kristuse tuhandeaastast riiki maa peal, teised inimkonna suurt hävingut järgmises sõjas ja katku läbi. Ja nagu me täna teame, oli just see samaaegsus millegi uue, inimkonna taassünni, renessansi algus. Kui vaatame end täna linnuperspektiivist, näeme inimkonda samasuguses pöördepunktis. Ent kurja saatust tõrjuda suudab üksnes see, kes niisugusesse võimalusse usub; kui murrame välja näilisest olude sunni ja alternatiivide puudumise loogikast, pelgusest ja hukutavast

soovist, et see, mida me teeme, oleks kõigile meeltemööda. „Poliitika“ ja „utoopia“ näivad täna olevat nii ühitamatud, nagu ei kuulukski nad kokku, niisamuti nagu Schulze sõnapaar „kapitalism“ ja „tulevik“. Ent teadmine ainult sellest, mida me **ei** taha, ei vii elu edasi, vaid toob kaasa ühiskonna mandumise.

See raamat siin soovib omalt poolt kaasa aidata, et ületataks tulevikku paratamatuseks pidav fatalism ja võetaks omaks tulevikku iseenda tahte järgi kujundav optimism. Ta võiks aidata maalida pilti heast tulevikust. Ja ta võiks näidata, et õnn ei seisa mitte kunagi tehnikas endas, nagu usuvad paljud arvutifriigid Silicon Valleys, vaid viisis, kuidas me sellega ümber käime, selle võimalusi kasutame ja ohtudele õigel ajal piiri paneme. Ühesõnaga: mitte tehnika ei otsusta meie elu üle – mis mõte on nutitelefonil või tehisintellektil, mida keegi ei kasuta? –, vaid otsustav on **kultuuri** küsimus. Me peame endalt küsima, milliste eelteadmistega inimesest me tehnikat arendame ja kasutame. Kas tehnika peaks meid aitama või asendama? Kas inimesel on tööpoolest sisemine vajadus optimeerimise järele? Kas me ei peaks orienteeruma inimese tõelistele vajadustele, mitte sobitama neid tehnikaga? Majandus ilma kultuurita on ebainimlik. Ja kultuur ei ole mitte kino, teater, muusika ega kaunistavad lisandid nendele, kes teenivad rohkem, vaid küsimus hoiakutest kõige suhtes, mis teeb elu elamisväärseks. Kolooniad Marsil ja Kuul ning hiigellinnad vee all seda ilmselgelt ei oleks. Andmepilve maatriksisse mähitud elu samuti mitte.

Lugusid digiteerimisest tuleb lugeda mitte ainult ajuga, vaid – tsiteerides vabalt T. S. Eliotti – ka „sisikonna ja närvilõpmetega“.⁴ Digitulevik ei ole algoritmitav, ainult selle masinad on seda. Ja helge ei ole see tulevik mitte juhul, kui tehnilised ennustused lähevad täide, vaid siis, kui ta muudab elu maa peal tõepoolest elamisväärsemaks – nii paljude inimeste jaoks kui võimalik!

REVOLUTSIOON

*Tehnikud ei ole inimest iial mõistnud ja
fnantsspekulantidele ei lähe ta korda.
Miks me peaksime oma tuleviku just nende
hooleks jätma?*

MEILE NII TUTTAVA SAAVUTUSÜHISKONNA LÖPP

Murrangud

Üks tont käib ringi mööda globaliseerunud ühiskonda – digiteerimistont. Terve maailm näeb seda tonti, ühed rõõmsate lootustega, teised kartuste ja kõhklustega. Kas on mõnd tööstust või teenuseosutajat, kes ei tunne end digiteerimisest ohustatuna? Kas on inimesi, kes sellest kahteralisest õnnest ja lõbust juba praegu osa ei saa? See on tõsiasi, millest tuleneb kaks järeldust: kõik majandusharud tunnistavad digiteerimist juba kui võimu. Ja on ülim aeg näidata, kus on need pöörmekohad, mis meil tuleb juba praegu õigesti paika panna, et digiteerimisest saaks õnnistus, mitte needus. Sest tulevik **ei saabu!** Ükskõik kui enesekindlalt „tuleviku-uurijad“ oma kõnetoolidest ka ei ennustaks – tuleviku **teeme** meie! Ja küsimus ei ole mitte, kuidas me **hakkame** elama, vaid: kuidas me **tahame** elada?

Baroki suur filosoof Gottfried Wilhelm Leibniz ei aimanud ligilähedaseltki, mida ta tegi, kui soovitas Hannoveri printsil ja Braunschweigi hertsogil Ernst Augustil kodeerida terve maailm universaalsesse, ühtedest ja nullidest koosnevasse keelde, ega aimanud, et see matemaatiline kujutusviis muudab ükskord revolutsiooniliselt meie elu- ja töömaailma, viise, kuidas me omavahel suhtleme ja kuidas mõtleme. Et see toob kaasa iseseisvalt tegutsevad

ja suhtlevad masinad, asjade interneti, robotid ja tehisin-
tellekti, mille programmeerijad unistavad inimese aju iga
viimase kui saavutuse ületamisest.

Paljugi sellest kõlab nagu inimkonna ammuste unis-
tuste täitumine. Me liugleme ja surfame inglitena läbi aja
ja ruumi, vabastame end nürist ja igavast tööst, ehitame
endale virtuaalseid maailmu, seljatame haigused ja saame
ükskord iidvanaks, vaat et lausa surematuks. Aga mis siis
õigupoolest juhtub, kui kõik saab sel moel tegelikkuseks ja
me kaotame oma unistused? Mis saab neist elu mitteteh-
nilistest, vaimsetest dimensioonidest, mis on paljudele ini-
mestele nii tähtsad – irratsionaalsest, seletamatust, juhusli-
kust, elusast? Kas ei laosta tehniline maailmapilt kõiki neid
inimesi, kes „peavad inimhingest üht-teist taipama, sest
see annab neile kui vaimulikele, ajaloolastele ja kunstnikele
hea sissetuleku“? Ja kas matemaatika, see „kurja mõistuse
allikas“, teeb „inimesest küll maakera isanda, aga masina
orja“?^{5*}

Need küsimused esitab üks insener, matemaatika sii-
ras imetleja. Austria kirjanik Robert Musil paneb paberile
mitu tuhat lehekülge, selleks et kirjeldada, mida teeb teh-
niline revolutsioon inimese hingeeluga. Kas ta muudab
meid „omadusteta“ meesteks (ja naisteks), nagu annab
mõista Musili romaani pealkiri? Aega, mil ta oma romaani
kirjutamist alustab, kujundab revolutsioon, mida tänapäe-
val kutsutakse teiseks tööstusrevolutsiooniks – tööstusliku

* Tõlge (2006) Mati Sirkel. – *Tlk.*

masstoodangu ajastu, mis juhatati sisse Fordi-tehaste konveierilintide ääres. Ent juba 1920. aastate keskel märkab Musil, et inimkonda ootab ees millegi vallandumine, millel pole piiri. Nimelt liikumine kõige funktsionaalse diferentseerimise poole, „sisemine põud, kohutav segu teravusest detaili ja üksikõksusest terviku suhtes, inimese õudne hüljatus üksikasjade kõrbes“. Mis on „nende kaotuste tagajärg, mida loogiliselt terane mõtlemine tekitab hingele?“ küsib ta.

Kui sarnased on küll ajad ja küsimused! Tänapäev, neljanda tööstusrevolutsiooni hakul, toimub murrang peaaegu kõigis inimelu sfäärides. Ja taas vallandab selle uudne tehnika. Küsime Musili sõnadega: mida teeb see meie hingeeluga? Ja meie ühiseluga? Kas see tõhustab meie kapitalistlikku majandussüsteemi või asendab selle millegi muuga? Murranguid, mis meid ees ootavad, võib võrrelda esimese ja teise tööstusrevolutsiooniga. Esimene neist muutis 18. ja 19. sajandil põllumajanduslikud riigid tööstuslikeks, teine lõi 20. sajandi algul moodsa tarbimisühiskonna. Mõlemad revolutsioonid avaldasid pikka aega viljastavat mõju paljudele inimestele ja panid aluse kodanliku ühiskonna edukäigule ning hilisemale sotsiaalsele turumajandusele. Ent enneolematute ja täiesti kontrollimatute muutustega sellel teel kaasnesid kahjulikud kõrvalmõjud – lapsed, kes jäid Inglismaa söekaevandustes ilma oma lapsepõlvest ja sageli ka elust; 19. sajandi päevavalgusetä tagahoovid Londonis ja Berliinis tuberkuloosi põdevate inimestega, kes surid nagu kärbsed käimlas; õnnetusjuhtumi-, töö- ja haiguskindlustuse puudumine suurlinna saabunud inimestel, kelle

vanemad olid enamasti veel talupojad ja väikekäsitöölised. Vähemalt sama dramaatilised olid ka teise revolutsiooni kubistlike ümberkujunduste tagajärjed. Kõrghooned, liftid, elektrifitseerimine ja motoriseeritud liiklus tänaval andsid modernsele ajale tema hingamisrütmi. Aga samas piitsutasid need takka, õhutasid vastuhakku ja natsionalistlikku viha, mis eskaleerus kahes maailmasõjas.

Ainult kolmas, mikroelektrooniline revolutsioon 20. sajandi seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel aastatel kulges suhteliselt väikeste kahjudega. Ent neljas, nii palju näib küll kindel olevat, toob kaasa märksa suuremaid võnkeid Richteri skaalal. Sest seekord ei muutu tootmismasinad, vaid eelkõige infotöötlemismasinad. Kiirus, millega praegu ja tulevikus informatsiooni vahetatakse ja võrgustatakse, on inimkonna ajaloos enneolematu. Arvutikiipide salvestusmaht on viimase kümne aastaga tuhandekordistunud ja suureneb järgmistel kümnenditel plahvatuslikult.

Iga viimane kui valdkond meie majanduses on tänapäeval digiteeritud, alustades tooraine hankimisest ja tootmisest ning lõpetades turundamise, müügi, logistika ja teenustega. Uued majandusharud asendavad vanu domeene. Niinimetatud platvormikapitalism laseb klientidel oma oste ise juhtida – eBay ja Uberi kaudu, Airbnb teenuste ja tulevikus üha rohkem plokiahelate ja FinTechi (*financial technology*) abil. Paljude uute ärimudelite dünaamika on katkestav (*disruptiv*), mis on digirevolutsiooni võlusõna. Selle asemel, et vanu tehnoloogiaid ja sissetöötatud teenu-seid sammhaaval **parandada**, need lihtsalt **asendatakse**.